

Röportaj: Doç. Dr. Özlem Genç

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Üyesi

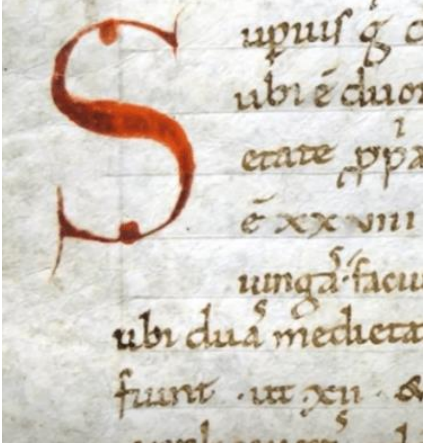
1- Orta Çağ elyazmaları süslemeleriyle de dikkat çekici, bunları da müstensihler mi yapıyordu hocam?

Bazı elyazmalarının ilk sayfasında tek bir isim bulunması ve bu ismin müstensihe ait olması, müstensihle süsleme yapan kişinin aynı kişi olabileceği fikrini akla getirirse de Orta Çağ Avrupa'sında süslemeleri yapan kişiler genelde farklı kişilerdi. Tezhip ustaları genellikle ya ressam loncasına ya da metin yazıcıları, ciltçiler, kitap satıcıları gibi kitap ticaretiyle ilgilenen loncalara mensuptular. Orta Çağ sonlarına kadar tezhip ustalarının çoğunun ismi pek bilinmiyor. Yazarların isimleri yazdıkları kitaplarda 6. yüzyıldan itibaren yer alıyordu ama bu tezhipçiler için pek geçerli değildi. 13. yüzyıldan itibaren ise özellikle kitap üretimin yoğun olduğu Bologna, Paris gibi merkezlerde adlarına çok sık rastlanmaktadır. 9. yüzyıldan itibaren tezhip kurallarını içeren kitaplar hazırlanmaya başlandı ve loncalar kuralları belirledi. Eğitim genelde atölyelerde usta çırak ilişkisi ile yapılırdı. Burgondiyalılar ve Flamanlar uzun süre bu işi lider olarak sürdürdüler.

2- Süsleme işinde yöntem nasıldı?

Müstensihler süslü baş harflerin yapılacağı yerleri tezhip ustası için boş bırakırlar ve bu harfler için bazı talimatlar yazarlardı. Bazen bu boşluğun yakın bir yerine ya da sayfanın boş yerlerine hangi harfin yazılacağı ve hatta hangi renk boyanacağı da küçük yazılarla not düşülürdü. Rengi belirtmek için o renkte küçük bir leke bırakılması da mümkündü. Rengin adı bazen kenar boşluklarına bazen de tasarımın yapılacağı boş alana da yazılabilirdi.

Sayfa süslemelerini yapan kişinin işi yaman metni yazdıktan sonra başlıyordu. Önce resmin taslağını çiziyor, sonra detayları ekliyordu. Altın gibi değerli metallere yapılan ince yapraklar süsleme için kullanılacaksa ilk önce onlardan başlanıyordu. Bir altın yaprak parçası bir kâğıttan çok çok daha ince idi. Neredeyse kalınlığı da ağırlığı da yoktu. Önce içinde bir tür yapışkanın da olduğu astar boya yapılıyordu. Üfleterek bu boya kıvama gelecek kadar kurutuluyor ve ince tabakadan kesilen bir parça üzerine yapıştırılıyordu. Sonra bir fırça yardımıyla yapışkanın dışında kalan yapışmayan kısımlar temizleniyordu. Altınla süslenecek kısımlar bittikten sonra boyama işlemine geçiliyordu. Önce soluk renkler sonra koyu renkler boyanıyordu. Daha sonra siyah çizgiler ve beyaz aydınlatmalar yapılıyordu. Mavi, yeşil, sarı ve beyaz kullanılan ana renkleri.

3- Elyazmalarında en dikkati çeken şeylerden biri de süslü büyük baş harfler, bunlar neden yapılıyordu?

Orta Çağ Avrupa'sında üretilen elyazmalarına baktığınızda süslü, büyük baş harflerini hemen görürsünüz. Bu harfler aynı zamanda bir işaretti. Önemli bir bölümün ya da konunun başladığını gösteriyor, okuyucuyu yönlendiriyordu. Bunu yapan keşişler ayrı bir eğitim alıyordu çünkü bu süslemeleri yapmak çok zahmetli bir işti.

4- Altın kullanımından bahsettiniz, ilk ne zaman kullanıldığını biliyor muyuz?

Özellikle Roma İmparatorluğu çökmeye başladığında yani MS 3. yüzyıldan itibaren zenginler lükse fazla düşmeye başladılar. Erguvan renkli parşömenler ve altın yaldızlı harfler hatta değerli taşlarla kapakların süslenmesi ilk bu dönemde görülmüştür.

5- Altın kullanımından bahsettiniz o zaman hırsızlık da oluyordu.

Evet oluyordu. Özellikle altın kullanılan süslü baş harfler aşağıdaki gibi bıçakla kesilip çalınabiliyordu.

Kitaplar çok değerli olduğu için sıklıkla çalınıyordu. Bunu önlemek için yapılanlardan biri kitap raflarının zincirlerle çevrilmesiydi. Başka bir seçenek kitabı masaya zincirlemektir. Bunun için kitapların alt ya da üstlerine zincirin takılabileceği halkalar yapılıyordu.

Yazar: Cistercian Tarikatından Keşiş Frater Soccus. Sermones de Sanctis.

Domuz Derisiyle Ciltlenmiştir

University of Kansas, Spencer Library, MS D84. yak. 1370. (Zincir 15 ya da 16. Yüzyıla Ait)

Başka bir yöntem kitapları sandıklara koymak ve kilitlemektir. Böylece sandıklar çok ağır oluyor ve kolay taşınmıyordu. Başka bir yöntem kitabın içine hırsızlara karşı bir beddua/lanet yazmaktır: *“bu kitabı kim çalarsa ve ... kilisesinden çıkarırsa, geri dönmediği veya eylemi için kefaretle ödemediği sürece sonsuza kadar lanetlenenir”, “bu kitap ... manastırına aittir. Kim onu çalarsa bilsin ki aforoz cezasına çarptırılacaktır”, “her kim çalarsa ruhu lanetlensin”*. Bazılarında ise kitabı alan kişinin kitabı gerçek sahibine iade etmesini isteyen notlar bulunuyordu. *“ben ...'nın kitabıyım, beni bulan ona götürsün”*.

6- Elyazmalarının ciltlenme süreci nasıldı?

Yazma ve süsleme bitince katlanmış parşömen yaprakları gruplar halinde birleştiriliyor, kitabın sırtının oluşması için birkaç tane esnekliği destekleyen dar deri kayış üzerine oturtulan yapraklar sağlam bir keten ip ile hem birbirlerine hem de bu deri kayışlara dikiliyordu. Kitabın en alt ve en üst sayfalarını koruyabilmek için sırtın üst ve alt kenarlarına koruyucu bir deri dikiliyor ve böylece kitap ciltleniyordu. Ciltleme yapılırken her 8 veya 10 satırda bir delik açılıyor ve dikiliyordu. Bu delikler küçük üçgenler halinde oldukları zaman bıçağın ucuyla delindikleri düşünülüyordu. Sonra cildin uzayan parçaları, ahşap levhalar içine oyulmuş kanal veya tüneller vasıtasıyla omurga boyunca yerleştiriliyordu. Bu ahşap (meşe, kayın) levhalar elyazmasının kapaklarıydı. Bu nedenle elyazmaları genelde ağır olurdu. Yarım metre boyundaki dev İnciller 25 kilo ağırlığındaydı. Parşömen sayfaları korumak için bu ahşap kapakların ağırlığı gereklidir.

Ahşap levhalara yerleştirilen bu deri kayış parçaları, sabitlenmeleri için, demir tırnaklar ya da tahta çivilerle ahşaba tutturuluyordu. Kitabın bu ahşap kapakları sırt kısmı genelde deriyle kaplandığından bu işlemler okuyucu tarafından görülüyordu. Böylece yapraklar basınç olmadan düz kalabiliyordu çünkü

sıcaklık ve nemdeki değişiklikler parşömenin genişlemesine ya da büzüşmesine neden olabiliyordu. Kitabı kapalı tutan kelepçe ya da kancaların eklenmesiyle baskı mümkün oluyordu. Bu kanca/kelepçe ya da tokaların birincil amacı sayfaları korumaktı. Tokası kaybolan elyazmalarının sayfaları aşağıdaki gibi görünüyordu.

Bir elyazmasının cildi çeşitli materyallerle süslenebiliyordu. Elyazması deriyle, ipekle ya da kadifeyle de kaplanabilirdi. Kaplamada kullanılan materyaller, yaptırının zenginliğine, elyazmasının tipine ve kullanım amacına göre değişebiliyordu.

Başka bir ciltleme türü esnek ciltlemeydi. Bunda kapak olarak başka bir parşömen parçası kullanıldığı için kitap daha hafif oluyor, daha kolay taşınıyor, daha kısa zamanda yapıldığı için daha ucuz oluyor ve bu nedenle genelde öğrenciler tarafından tercih ediliyordu.

Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL MS 96, 14. Yüzyıl
Fotoğraf: Erik Kwakkel

7- Ciltleme yapılırken yanlış sayfaların birbiri ardına getirilerek dikildiği de oluyor muydu?

Olmaması uğruna müstensih ciltleme yaparken sonraki sayfanın doğruluğundan emin olmak için, sonraki sayfanın ilk kelimelerini önceki sayfanın alt kenar boşluğuna yazardı. Buna *catchword* (replik/slogan) adı verilir. Sonraları bu kelimelerin yerini sayı ve harfler aldı. Her sayfanın numaralandırılması 13. yüzyılda ortaya çıktı ve yayıldı. Bazı ayin ve teoloji kitaplarında metindeki sütunlar ve hatta satırlar da numaralandırılıyordu. Aşağıda köpek resmi içine yazılmış yazı buna örnektir.

Oxford, Bodleian Library, Canon. Misc.
MS 110, fol. 17v, c. 1400

8- Parşömenlerin yapımının çok zahmetli olduğu anlaşılıyor. Peki hepsi kusursuz muydu hocam?

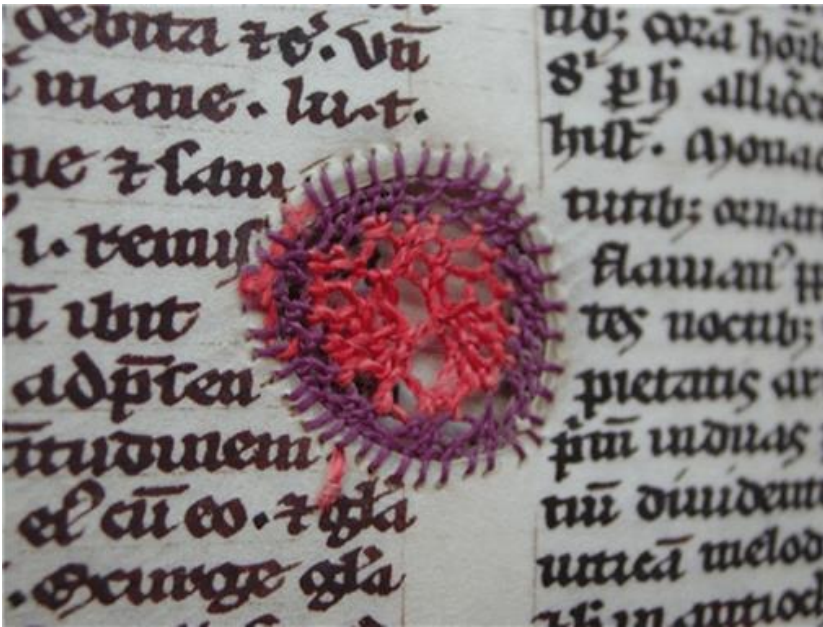
Değildi çünkü her hayvan derisi aynı kalitede değildi. Kimi hayvanlar ağaçlara sürtünmeyi severdi, bazılarında ise böcek ısırıkları çok olurdu. Dolayısıyla parşömen sayfalarında küçük delikler, koyu renkli yerler ve hatta yamalar görmek çok mümkündü. Bunları özellikle Aziz Jerome ve Chaucer'in elyazmalarında görebilirsiniz. En iyileri hafif sarı ve koyu beyaz renkte olanlardır. İyi bir parşömen, yumuşak, ince, kolay katlanabilir ve dokunduğunuzda kadife hissi verebilendir. Diğerleri kalındır ve çatırtı sesi çıkarmaktadır. Sayfaların kalınlıkları farklıdır ve renkleri çeşitlidir. Koyun ve keçi derisi genelde daha koyu renklidir. Parşömendeki delikler parşömen ustasının hayvan kıllarını temizlediği aşamada da meydana gelebilirdi. Bu deliklere dikkatle bakıldığında hayvandan kalan küçük kılları da görebilirdiniz. Yine de hayvan derilerinin kusurlu olmasından daha ziyade bıçağı kullananların hatalarından dolayı delikler oluşuyordu. Delikler dikilerek ya da yama yapılarak tamir edilebiliyordu.

Leiden, University Library, BPL MS 25, 9. Yüzyıl
Hayvan Kılları Bazen Tam Temizlenmemiş Olabiliyordu

Leiden, Universiteitsbibliotheek, BUR MS 1, yak. 1100
Fotoğraf: Erik Kwakkel

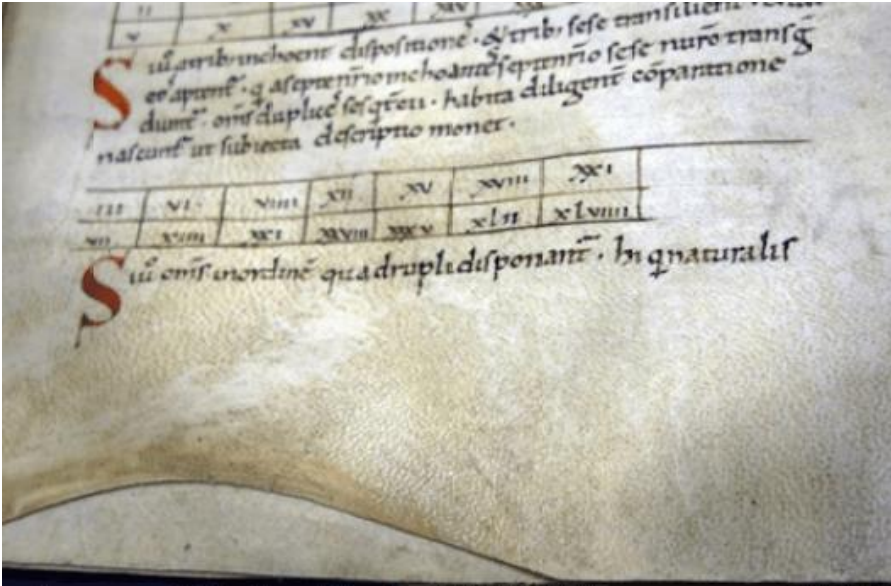
Elyazmasının Sahibi Olan Rahibeler Tarafından Onarılmış Bir Delik
Uppsala, University Library, MS C 371, 14. Yüzyıl

8- Bu dönemde yapılan elyazmalarında başka ne tür sorunlarla karşılaşırız?

Başka bir problem kıl kökleri idi. Çoğu zaman parşömen ustaları zımparalayarak istenen pürüzsüz yüzeyi sağlayabiliyordu ama bazı hayvanlarda kıl kökleri çok derin olabiliyordu ve belli oluyordu. Bu kıl kökü izlerinden bugün, kullanılan hayvanın koyun, keçi ya da buzağı olup olmadığı anlaşılmaktadır. Bundan yola çıkılarak elyazmasının nerede üretildiği de tahmin edilebiliyordu. Örneğin keçi kullanımı sıklıkla İtalya'da oluyordu.

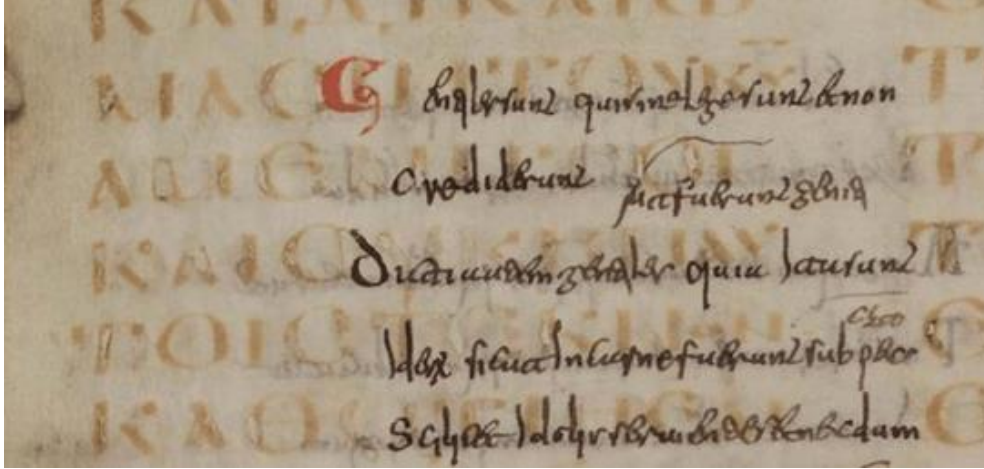

Leiden, University Library, BPL MS 191 A, 12. Yüzyıl
Fotoğraf: Erik Kwakkel

Kullanılan Derinin Kenarları Eğri, Rengi de Eşit Değil, Muhtemelen Manastır Eğitiminde Kullanılıyordu
Boethius, de institutione arithmetica, The Hague, Royal Library, MS 78, E 59, yak. 1100

Orta Çağ müstensihleri bazen yazacak parşömen bulamadıklarında manastır kütüphanesinden artık kullanılmayan bir kitabı alıp sayfalarındaki yazıyı *scalprum* denen çakıya benzer bir aletle kazıyarak/silerek tekrar kullanabiliyorlardı. Bu durumda eski yazı çoğu zaman tamamen silinmiyor, alttan görünüyordu. Bu işleme *palimpsestum* veya *çift kullanma* deniyordu. İlk yazılan metin daha iyi okunuyordu çünkü onun mürekkebi deriye daha iyi işlemiş oluyordu.

Codex Guelferbytanus A, Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, MS Lc 1, 6-13, fol. 90v, 6. Yüzyıl

Nem parşömen sayfaların en büyük düşmanlarındandı. Küfe sebep olurdu.

Leiden, University Library, BPL MS 2896, 12. Yüzyıl

Fotoğraf: Erik Kwakkel

Küfün dışında, eğer kitap kapakları sayfalara uygun basıncı uygulamazsa, örneğin kitabın kapatıcı kancası yoksa sayfalar bükülür ya da sayfalarda dalgalı oluşurdu.

Sayfa kenarlarında sayfanın çevrildiği yerlerde renk değişiklikleri görebilirdiniz. Ayrıca yazmalarda mürekkep lekeleri, yanan mumdan damlayan damlalar, mürekkepli parmak izleri, damlayan boyalar görülebiliyordu.